

potom jednotliviec, individuuum to určite tiež nie je. Niekdajšie veľké a plné kolektívne entity do určitej miery supluje iba entita náhradná, ideovo prázdna a spoločensky dnes tiež málo vážna a vážená – totiž „školstvo“. Postmoderná pojmová relativizácia každého úsilia o zmysluplnosť samostatnej literárnovednej produkcie dáva potom tejto situácii akýsi až hrozivo definitívny rozmer a tvar.

Spoločenské vedomie dnes ovplyvňuje popkultúra a jej ľahko čitateľné formy a prejavy, ktoré sa zaobídu bez špecializovaného výskumu a dodatočnej pojmovej explikácie. Slovenská spoločnosť prostredníctvom svojej politiky preto už len veľmi nerada financuje a oceňuje niečo také, ako je dnes už veľmi nákladný empirický výskum a explikácia literatúry, najmä ak sa tá už sama chce deklarovať iba ako mozaika jednotlivých súkromných výkonov svojich tvorcov a odmieta sa už vidieť ako reprezentandum nejakých národných aspirácií. Spoločnosť dnes vidí literárne umenie predovšetkým ako slabo predajný tovar, nie ako základný kameň národnej kultúry.

Postavenie našej disciplíny v spoločenskom vedomí a potom aj v štruktúre akademickej vedy je teda dnes veľmi nízke. Výskum, ktorý by do určitej miery možno konvenoval niektorým predstavám a definíciám o tom, čo je to veda o literatúre, totiž synchrónny teoretický výskum *literatúry ako takej*, sa nepestuje najmä preto, lebo už z definície a z povahy veci nemá prakticky nijaký spoločenský odbyt, nijaký presah do spoločenského a kultúrneho bytia, a preto ani potrebu pracovníkov. Kultúrnohistorický a kultúrnoantropologický vektor výskumu literatúry bol historicky nahodaný a potom celkom spochybnený už v prvej polovici 20. storočia. Neskôr ho síce čiastočne resuscitoval nový silný triedno-ideologický záujem, ale s úpadkom, ba vymiznutím tohto záujmu zvetrávajú i spoločenské kultúrnohistorické záujmy vo sfére výskumu literatúry a ich prípadné nové oživenie bude možné iba vo formách, ktoré si dnes neviem dobre predstaviť.

Napriek tomu všetkému si myslím, že je našou povinnosťou nedopustiť ďalšiu spoločenskú i vednú degradáciu našej disciplíny a popri všetkom inom sa usilovať aj o formuláciu integratívnych a perspektívnych vízií. To vidím ako prvoradú úlohu nastupujúcich generácií literárnej vedy aj v našom ústave.

Ešte raz na tému normalizácie

MICHAL GÁFRIK

Keď sa Krasko – na vrchole tvorivých síl – mal vyrovnáť s rozsiahlou a najmä znevažujúcou Hviezdoslavovou kritikou svojej poézie, rozhodol sa reagovať „scela krátko“. Reagovať na podobnú kritiku profesora Zajaca (*O literárnovednej slovakistike po roku 1945*, Slovenská literatúra, 2004, č. 1) „scela krátko“ nemožno. Znamenalo by to buď nereagovať vôbec, prípadne iba poznamenať, že celá podráždená reakcia profesora Zajaca je vyvolaná osobnou urazenosťou z nedostatočného docenenia jeho „odbojových“

zásluh. Nie reálne argumenty, ale „urazená sa pýcha“ je totiž dôvodom jeho polemického znevažovania. Možno ani na tom by mi nemuselo príliš záležať, veď rozličných foriem znevažovania som za jeho riaditeľovania (reálneho i zástupného) zažil nemálo. O jedno viac alebo menej – záleží na tom?

Skutočnosť je však taká, že moja prieskumná sonda (ako ju v texte menujem) *O normalizácii v literatúre a v literárnej vede* je málokomu prístupná (zborník bol nepredajný) a Zajacove invectivy obviňujú ma nielen z nepresností, skreslení a vecných omylov (dokonca až „celkom triviálnych“), zo svojvoľného „narábania s citátmi“ a „príjajmenšom zavádzania“, ďalej z vytvárania konštrukcie, ktorej som vraj prispôbil elementárne fakty, v duchu zásady, ak moje „fikcie“ údajne „odporujú faktom, tým horšie pre fakty“, zo spôsobov, presahujúcich „hranicu vedeckej etiky“ ba i „kolegiality a celkom obyčajnej slušnosti“ a podobne. Pán „slušný“, „kolegiálny“ a „etiku“ zbožňujúci profesor jednoducho nepozná hranice biľagovania (načo aj, veď za normalizácie sa mi ho dostalo zrejme málo)!

Vraj moje nepresnosti, skreslenia a omyly (i „celkom triviálne“). Ako teda vyzerajú „neomyly“ neomylného profesora Zajaca? Tak, že nedokáže uviesť ani správny názov zborníka, ktorý ho tak rozčertil (pretože ho rozčertil celý zborník, nielen moja „prieskumná sonda“). Iba trikrát (!) uvádza údajný zborník *Normalizácia vo vede* (s. 60, 72, 76). Takýto zborník nepoznám, preto som doň nemohol ani prispieť! Poznám len zborník *Slovensko a režim normalizácie*, a to je vari rozdiel!

Pre profesora Zajaca je zanedbateľné, že ja píšem o *normalizácii* v literatúre a v literárnej vede a on o *literárnej slovakistike* po roku 1945 a z takéhoto *rozdielneho zamerania* mu potom v mojom príspevku všeličo chýba. Úplne logicky som v ňom nemohol objasniť celú problematiku literárnej vedy daného obdobia a ani to nebolo mojím cieľom. Najmä pánu profesorovi by malo byť zjavné, že jeden z nás hovorí o „voze“ a druhý o „koze“. Lenže ja som o „koze“ písať nezačal. Zato pánu profesorovi v jeho príspevku uniká takmer celá problematika normalizácie (s výnimkou stranického dirigizmu v sedemdesiatych rokoch), a to je skutočne pozoruhodné.

Prisťavme sa však ešte – len synekdochicky – pri vzorovo „presných“ a „trebných“ charakteristikách pána profesora. Štvrtý zväzok akademických *Dejín slovenskej literatúry* vraj „zamlčal“ moje texty o Slovenskej moderne. Keby bol len „zamlčal“, nestálo by to veľmi za reč. Autori ich však prevzali aj s „chlpmi“ (konceptiu, myšlienky i formulácie), pravda, bez náznaku, že neraz len parafrázujú práce niekoho iného (existuje o tom moja podrobná dokumentácia!).

Profesor Zajac píše, že Slovenské pohľady „v rokoch 1988 – 1989“ publikovali „proskribovaných autorov Tatarku, Hamadu, Kadlečika a M. M. Šimečku“. Čo na tom, že za celý rok 1988 nepublikovali ani jedného, Tatarku až po jeho smrti (v júlovom čísle 1989) a minirecenzii Kadlečikovej knihy až v decembrovom čísle 1989. Najmä okolnosti nepublikovania Šimečku by boli iste zaujímavé.

Podobne „trebné“ sa profesor Zajac vyjadruje i o mojich „posledných textoch o Slovenskej moderne“, v ktorých sa vraj venujem „polemikám a kanonizovaniu svojej podoby Slovenskej moderny“. Odhliadnuc od skutočnosti, že som nikdy nemal ambície „kanonizovať“ nijaké moje poznanie, podľa Zajacovho odkazu v literatúre robím tak vraj

aj v knihe *Proti noci*. Čo na tom, že je to kniha publicistiky a že sa v nej o Slovenskej modernej zmieňujem len raz, aj to veľmi okrajovo a náhodne?

Podobné „presnosti“ a doklady o podobnej „vernosti faktom“ by sa dali rozmnožiť. Napríklad ako sa jedna z obetí normalizácie, Milan Jurčo, stala argumentom pre neexistenciu normalizácie v literárnej vede (prinajmenšom nie v osemdesiatych rokoch).

Podľa profesora Zajaca – a to je takrečeno jeho životné presvedčenie – na Slovensku a najmä v Literárnovednom ústave SAV „verejný návrat k neideologickej literárnej vede sa začal v osemdesiatych rokoch a v ich druhej polovici už bol taký silný, že ho nebolo možné inštitucionálne ignorovať“. Na základe štúdia prameňov – iste medzeryvitého – môžem s plnou zodpovednosťou povedať, že ak si to profesor Zajac myslí, potom sa veľmi mylí. Do istej miery si vlastne protirečí, keď mi vyčíta, že som nespomenul prípravu a zošrotovanie *Slovníka slovenských spisovateľov* z roku 1979 (napriek tomu, že jeho zošrotovanie – ako dodáva Zajac – len „milosrdne zakrylo obsah proskribovaných hesiel“). Aféru so *Slovníkom* som skutočne nespomenul a možno je to chyba. Keby mi profesor Zajac vyčítal, čo v mojom príspevku z *hľadiska témy* chýba, možno by sme sa vo všeličom aj zhodli. Nepísal som však monografiu, iba príspevok na vedeckú konferenciu a do zborníka z konferencie. Všeličo sa doň nezmestilo a čo-to som vynechal aj preto, že som problém dobre nepoznal. Aj preto sú v príspevku apely najmä na potrebu pohľadu ľudí z vtedajších „oficiálnych štruktúr“.

Do inkriminovaného príspevku sa napríklad nedostal ani zborník *Hodnoty desaťročia* (1989), v ktorom ešte aj koncom osemdesiatych rokov sa autori (najmä Rosenbaum) naširoko rozpisujú o kultúrnej politike a úlohách literatúry „v pokrízovom období“, hlavným kritériom pre nich sú stále hodnotenia podľa uznesení zjazdov komunistických strán, ich plenárnych zasadnutí a materiály z rozličných zborníkov o socialistickom realizme. Celý zborník (jeho posudzovateľmi boli Chmel a Mináč) je obranou vysoko pozitívneho hodnotenia diel sedemdesiatych rokov (teda najdemagogickejšieho obdobia), dokonca s tvrdením, že v sedemdesiatych rokoch „sa zvýšila aj prestíž slovenskej literárnej vedy“ a že v poézii sa práve „viacerí slovenskí básnici... v prvej polovici sedemdesiatych rokov vypli k vrcholným básnickým výkonom“. Čiže nijaké „zlé“ sedemdesiate roky a „dobré“ osemdesiate, ale skoro naopak!

Sumarizujme trochu. V druhej polovici osemdesiatych rokov Literárnovedný ústav vydal také zásadné publikácie ako *Dejinné poučenie KSC a literatúra* (1986), *Hodnoty desaťročia* (1989) a *Program a tvorba – Štúdie o socialistickom realizme* (1989), všetko od pracovníkov Ústavu. Okrem toho v Ústave sa pracovalo na dvoch veľkolepých, superangažovaných projektoch (*Pojmoslovie socialistického realizmu* a *Dejiny svetovej socialistickej literatúry*). Navyše práve v druhej polovici osemdesiatych rokov vzniklo množstvo štúdií (a prebehlo viacero diskusií) o socialistickom realizme, ktoré boli publikované najmä v Romboide a v ústavnom časopise Slovenská literatúra. Skutočne neobyčejný doklad o oprávnenosti tvrdenia profesora Zajaca o „verejnom návrate k neideologickej literárnej vede“ v Literárnovednom ústave, ktorý v druhej polovici osemdesiatych rokov „bol už taký silný“, že...

(Keby som chcel byť zlomyseľný, mohol by som uviesť, že škoda, že „taký silný“ návrat nezasiahol profesora Zajaca. V úvode ku „generačnému“ zborníku *Literárne roz-*

hlady (1986), ktorý som podľa neho tiež hriechne opomenul, zborník uvádza ako „vedomé úsilie osvojiť si dialekticko-materialistické poznávacie postupy“ a zdôrazňuje zámer zostavovateľov pomôcť čitateľovi „marxisticky sa orientovať v priestore slovenskej literatúry“. O „neideologickom“ návrate k literárnej vede nijako nesvedčí ani fakt, že patrónom a „uvádzateľom“ zborníka je hlavný ideológ normalizácie v literatúre a v literárnej vede Stanislav Šmatlák, ktorý zborník v doslove charakterizuje ako doklad „dosiahnutého stupňa metodologickej zrelosti našej marxisticko-leninskej literárnej vedy“.)

Nie je celkom pravda, že nerobím rozdiel medzi situáciou literárnej vedy v sedemdesiatych a v osemdesiatych rokoch. Práve pre vyššie sumarizované fakty, až s neuveriteľným poklesom a popretím umeleckých kritérií u mnohých (v *Dejinom poučení...* najviac asi u Miku), hovorím však iba o zmierňovaní výrazovosti a o tom, že okrem uvedených veľkolepých projektov vznikli aj seriózne práce, nie však v rámci a v duchu smerovania Ústavu (ako jeho integrálna súčasť), ale napriek tomu. Vyslovene píšem, že napriek takémuto smerovaniu „v druhej polovici osemdesiatych rokov sa objavujú ojedinelé hlasy, upozorňujúce... na krízový stav literárnej vedy“. Konkrétne vyzdvihujem dve Šútovcove štúdie (aj s upozornením, že iste nie je náhoda, že jedna vyšla najprv v ruštine) a štúdiu Evy Jenčíkovej a Petra Zajaca *Situácia súčasnej slovenskej literatúry* (vo februárovom čísle Slovenských pohľadov 1989). V čom je teda chyba?

V tom, že nedoceňujem údajnú odbojovú, protikomunistickú činnosť profesora Zajaca! Napriek tomu, že o citovanej štúdií vyslovene píšem, že „v tom čase sa asi viac a otvorejšie na túto tému povedať nedalo“. Chybou však je, že podobne nehodnotím jeho diskusný príspevok o poslednej kapitole Šmatlákových *Dejín slovenskej literatúry*, nazvanej *Literatúra v epoche budovania socializmu* (po r. 1945, čiže ani nie po r. 1948). Referát predniesol pri hodnotení Šmatlákových *Dejín* v Literárnovednom ústave 27. 6. 1989 (publikoval v 1. čísle Slovenskej literatúry 1990), teda v čase, keď vraj aj v Ústave „verejný návrat k neideologickej literárnej vede“ (ktorý sa „začal v osemdesiatych rokoch“), „v druhej polovici už bol taký silný“, že ho nebolo možné ani „inštitucionálne ignorovať“.

Profesor Zajac mal teda ideálnu možnosť – na viac-menej internej schôdzi oddeľnia Ústavu – demonštrovať, kam viedlo výrazne *ideologické* smerovanie literárnej vedy. Pretože v Šmatlákových *Dejinách* – prinajmenšom obdobia 20. storočia a najmä po roku 1945 – ide o výrazný príklad nielen *ideologickej*, ale *straníckej* literárnej histórie, s úplným prijatím a predlžovaním normalizačných princípov hodnotenia historických udalostí, autorov i diel. Nijaká „rozlúčka s marxistickou koncepciou dejín slovenskej literatúry“ v diskusii v júni 1989 sa teda nekonala, najmä nie v kapitole o literatúre po roku 1945 a v Zajacovom referáte o nej. Šmatlák v kapitole v plnej miere kodifikoval len svoje normalizačné hodnotenie novodobých udalostí a literárnych diel zo svojich predchádzajúcich prác (pozornosť im venujem pri analýze sedemdesiatych rokov). Jediné, čo je v *Dejinách* z tejto stránky nové, nie sú kritériá hodnotenia, ale iba menej agresívny spôsob vyjadrovania. Môže byť preukázateľnejší argument o Šmatlákových princípoch v kapitole, ako že koncom deväťdesiatych rokov pri prepracovaní *Dejín* pre druhé a tretie vydanie celú kapitolu o literatúre po roku 1945 sám vynechal? Iste vedel, že je absolútne nepoužiteľná.

Neobstojí tvrdenie profesora Zajaca, že „stranícke zaucho“ v súvislosti so zošrotovaním *Slovníka slovenskej literatúry* Šmatláka v osemdesiatych rokoch priviedlo „k zdržanlivejšiemu postoju voči moci“. K opatrnejšiemu a úzkostlivejšiemu možno, pretože ešte viac ideologizoval jednotlivé heslá (aj proti vôli autorov).

Profesorovi Zajacovi napodiv robí problém správne prečítať a pochopiť takmer všetko, čo som o normalizácii napísal. „Oficiálne“ a „neoficiálne“ štruktúry bol predsa terminus technicus. Do oficiálnych štruktúr sa počítal každý, kto mohol verejne publikovať alebo verejne účinkovať. Zaradiť niekoho do oficiálnych štruktúr teda samé osebe nie je kritika, zvlášť keď som v tej istej vete napísal, že Peter Zajac bol „na začiatku normalizácie skôr mierne diskriminovaný, ale ani neskôr do normalizačného ošiaľu a orgií nezapojený“. On na to reaguje: „Aby... dokázal, že som bol „človek z oficiálnych štruktúr“, skreslil môj výrok...“ Odhliadnuc od skutočnosti, že som nič nedokazoval (pretože to nebolo treba), akože som skreslil jeho výrok v konkrétnej rozhlasovej relácii? On vraj povedal, že časť generácie okolo Mladej tvorby „nepocíťovala vnútornú potrebu dať sa zlikvidovať“. Vyhráza sa, že „z relácie existuje záznam“. Ďakujem, že mi aj proti svojej vôli potvrdil, že som citoval presne, keď som napísal, že on a jeho generácia „nepocíťovali vnútornú potrebu dať sa zlikvidovať“! Preto ani isté moje počudovanie, či je vhodné, aby práve on udeľoval cenu Dominika Tatarku, nie je úplne nepochopiteľné. Tým skôr, že si aj po dlhých rokoch dobre pamätám, ako sa na obhajobe vlastného veľkého doktorátu v Ústave slovenskej literatúry vyznal, že bol vždy zástancom „pragmatickej etiky“. (Na rozdiel od rozhlasového výroku „zápis“ tohto výroku mám len v pamäti; profesorovi Zajacovi teda nič nebráni, aby ho poprel.)

V jednom prípade profesor Zajac má možno pravdu. Nepíšem síce, že „bol predsedom kritickej komisie ZSS“, ale „vedúci kritickej komisie pri ZSS“, najmä a predovšetkým však zamlčal, že je to *citát* z listu jeho priateľa. Nemal som teda dôvod o jeho hodnovernosti pochybovať. Ostatne, či bol predsedom alebo iba členom, je také malicherné, že je zbytočné sa o tom rozširovať.

Trošku iná situácia je s pomenovaním „Genosse Goebbels“. Profesor Zajac taktiež zamlčal, že charakteristiku používam v súvislosti s citovaným textom Šmatláka a ministra Válka ako „skvostnú ukážku normalizačnej ekvilibristiky, za akú by sa nemusel hanbiť ani Genosse Goebbels“. V tejto súvislosti to považujem za náležitú metaforu, tým skôr, že aj nacisti boli „socialistami“ a že viacerí z nich (Goebbels zvlášť) boli v mladosti radikálnymi „revolucionármi“. Pomenovanie Volksgenosse by bolo možno presnejšie, ale nemalo by súvzťažnosť, o akú mi išlo.

Keby profesor Zajac bol aspoň trochu objektívny, musel by uznať, že v mojej štúdii *Normalizácia v literatúre a v literárnej vede* postupujem nezaujato, nič vedome nezamlčujem, ani nikomu nenadŕžam. Profesor Zajac aj ostatní pracovníci Ústavu slovenskej literatúry mali možnosť (keď už nechcem povedať povinnosť!) zúčastniť sa na vedeckom (česko-slovenskom) seminári o normalizácii začiatkom decembra 2001 v Bratislave. Demonštratívne ho však ignorovali!

Ústav mal tiež možnosť (ak nie povinnosť) aj svoju pracovnú náplň orientovať i týmto smerom. Nič také sa však nestalo. (Netrúfam si odhadnúť tú „večnosť“, koľko by im taká práca trvala.) Normalizácie na Slovensku zrejme nebolo. Ale ak nebolo, kde sa zrazu nabrali „bojovníci“ proti nej?!

Súhlasím s profesorom Mikulom, že „existovať v ostrovoch autentického života“ bolo možné aj za normalizácie. „Chcelo to len trochu obety, ba často ani to nie – chcelo to len nechcieť chcieť, nechcieť robiť kariéru, neangažovať sa, nedriapať sa pred iných a rozhodovať za nich... neslužbičkovať rozdrapencom...“ Profesor Mikula vo svojom príspevku vystupuje proti „pamätníkom“, ktorí by „najradšej *všetko* zvalili na tých nad sebou, kým tým pod sebou údajne činili len dobro. Pripomeňme im však: prijatím svojej roly v mocenskej štruktúre ich *systemovo* ponižovali... a len ako *výnimku* im robili dobro“. „Vedieť v tom chodiť“ bolo čosi nemravné“, zdôrazňuje Mikula, odmietajúc „obdivovať krasokorčuľarsku virtuozitu, s akou sa poniektorí pohybovali medzi ‚odpornými mantinelmi normalizácie‘, najmä keď vieme, že si občas prisadli i na koučskú la-
vičku a včas si obliekli ten správny dres“ (Romboid, 2004, č. 4; zdôraznil Mikula).